

Paradigmaváltás a kereszténységben

NEMESHEGYI PÉTER

Született 1923-ban Budapesten. 1944-ben belépett a jezsuita rendbe, a római Gergely Egyetemen teológiai doktorátust szerzett. 1956-tól 1983-ig a tokiói Sophia Egyetem Hittudományi karának professzora. 1993-tól a Zsámbéki Katolikus Tanítóképző Főiskola tanára. A szerzővel 1997. 2. számunkban beszélgettünk.

„Amikor elérkezett az idők teljessége, Isten elküldte Fiát, a testté lett Igét, a Szentlélek felkentjét, hogy örömhírt vigyen a szegényeknek, meggyógyítsa a megtört szívűeket. Ő a közvetítő Isten és az emberek között. Ugyanis az Ige személyével egyesült embersége volt üdvösségünk eszköze. (...) Az emberek megváltásának és Isten tökéletes megdicsőítésének ezt a művét az Úr Krisztus elsősorban áldott szenvedésének a halottak közüli feltámadásának és dicsőséges mennybemenetelének mystérium paschaléjával valósította meg, amely által halálunkat halálával lerontotta és feltámadásával életünket újjászerezte” (SC 5).

A II. Vatikáni zsinatnak ez a kijelentése új kort nyit meg a kereszténység szellemtörténetében. Az itt bekövetkezett változást joggal nevezhetjük paradigmaváltásnak.

A paradigmaváltás fogalma

A
természettudományok
példája

A neves természettudós, Thomas Kuhn híres könyve révén terjedt el a paradigmaváltás gondolata nemcsak a természettudományokban, hanem más téren is. Kuhn a paradigma szón olyan gondolatrendszert ért, amelybe a különböző részlet-megismerések beilleszkednek, és egy szerves egészet képeznek. Az ilyen paradigma olyan, mint egy mértani ábra: van középpontja és van perifériája, a hozzá tartozó minden elemnek megvan a maga helye, és minden elem értelmét az egésszel való viszonya határozza meg.

Kuhn szerint a természettudományok történetében ilyen paradigmák uralkodtak évszázadokig. Lassacskán azonban felgyűltek olyan új felismerések, amelyek nehezen illeszkednek bele a régi paradigmába. Így feszültség keletkezik. A hagyományos paradigma azonban olyan erős, hogy a bele nem illő elemeket is saját viszonyrendszerébe kényszeríti vagy ignorálja. Egyszerre azonban megszületik egy gyökeresen új meglátás, amelynek következtében összeomlik a régi, és kialakul az új. A régi paradigma elemei nem tűnnek el, hanem új értelmet nyernek. Sok minden megmarad, de mégis minden megújul. Azonban az új paradigma sem meríti ki a valóság-megismerés minden lehetőségét, az idő előrehaladtával újra felhalmozódnak az azt megkérdőjelező meglátások, és egy szép napon megszületik egy újabb paradigma.

Ilyen paradigmaváltás példája az arisztotelészi fizikából a newtoni mechanisztikába való lépés. Newton ugyanis nem elégedett

meg azzal az arisztotelészi magyarázattal, hogy az alma azért esik le, mert a földből és vízből, vagyis „nehéz elemekből” álló almának „lent” van a természetes helye, hanem rájött a tömegvonzás törvényére, amely átalakította az egész fizikát.

Hasonló paradigmaváltást jelentett a geocentrikus ptolemaioszi világképből a kopernikuszi világképbe való átmenet, majd a statikus világkép felváltása a dinamikus, evolúciós világképre. Végül századunkban a newtoni paradigmát váltotta fel az Einstein, Planck és Heisenberg belátásain alapuló modern relativitáselmélet és kvantumfizika.

Mindezek a természettudományokban bekövetkező paradigmaváltások nemcsak a természettudományokat befolyásolták, hanem más téren is módosították az emberek gondolkodásmódját. A hagyományt mindig nagyra tartó vallások, a kereszténységet is beleértve, gyakran görcsösen ragaszkodtak a régi paradigmákhoz, és csak nagy megrázkódtatások árán tértek át — ha egyáltalán átértek — valamilyen új paradigmára, és értelmezték újra a világot.

**A keresztény
önértelmezés változásai**

Érdekes volna bemutatni, hogy az említett paradigmaváltások milyen hatással voltak a keresztény gondolkodásra. Ez azonban meghaladná egy rövid cikk keretét. Ezért itt a paradigmaváltás fogalmának segítségével egy szűkebb, de nem kevésbé fontos — sőt fontosabb — kérdést szeretnénk megtárgyalni: a kereszténység központi önmegértése változásainak kérdését a történelem folyamán.

Krisztológiai paradigmák

A kereszténység középpontjában Jézus Krisztus alakja áll, hiszen ezért nevezték a keresztényeket már Antiochiában „krisztianoí”-nak, vagyis „krisztusiak”-nak (ApCsel 11,26). A magyar keresztény szó, szláv közvetítéssel, ebből a szóból származik, nem a latin *cruce* „kereszt” szóból: ezért is volt régebbi kiejtése, katolikusoknál, protestánsoknál egyaránt, „keresztyén”. A kereszténység önmegértésének kérdése tehát Jézus Krisztus személyének és szerepének megértésére összpontosul. Melyek voltak azok a paradigmák, amelyekkel a keresztények Jézus Krisztust, és a vele való kapcsolatukat értelmezték? Az áttekinthetőség kedvéért csak néhány alapvető paradigmát emelünk ki.

Az első paradigma

Amint a szinoptikus evangéliumokból és az Apostolok Cselekedeteinek könyvéből láthatjuk, az első keresztény közösségek önmagukat az Isten országába befogadott végérvényes Isten-népnek, Isten gyermekei közösségének tekintették. Hitük központja Jézus Krisztus volt, akit az Atyaisten küldött mint végső kinyilatkoztatót és mértékadót (ilyen értelemben: messiást). Az Atya fel támasztotta őt, jobbjára ültette, és mindenek urává tette. Általa

kapja meg Isten új népének valamennyi tagja a Szentlelket mint Isten legcsodálatosabb ajándékát. E néphez való tartozás feltétele nem etnikai hovatartozás vagy a mózesi törvény betartása, hanem a Jézus Krisztusba vetett hit, az ő nevében felvett keresztség (baptizma), és az élő Úrral egyesítő kenyértörés (úrvacsora). Az Országba befogadottak bűneit megbocsátja az Isten, és feltámasztja őket is az örök életre.

Ebben a paradigmában még nem kap hangsúlyt a megtestesülés szótériológiai jelentősége. Jézus halála ugyan fontos szerepet játszik, de annak teológiai magyarázata még bizonytalan és változatos. A hangsúly az Isten országának (uralmának) örömhírébe vetett hiten, a Jézus szeretetparancsa szerinti életvitelen és a feltámadt Úrba vetett reményen van.

A második paradigma

Pál és János irataiban, valamint a Zsidókhoz írt levélben már észrevehető egy másik paradigma, amely később a hellenisztikus kultúra világában bontakozott ki. Ezt a paradigmát Iréneusz (Eirenaiosz) következő szavai fejezik ki tömören: „Azért lett emberré az Ige, hogy az ember Isten gyermekévé váljék”.¹ „Az Isten Igéje, Urunk Jézus Krisztus, túlaradó szeretettől indítatva az lett, amik mi vagyunk, hogy bennünket azzá tegyen, ami ő”.²

¹Adv. Haer. 3, 19, 1.

²Adv. Haer. 5, prael.

Ebben a paradigmában tehát központi szerepet kap a „megtestesülés” (Jn 1,14): Isten egyszülött Fiának emberré levése. Ő valószínűs Isten és valószínűs ember: benne valószínűs meg az istenségnek és az emberségnek az az egysége, amely az embereket üdvözíti. Az emberek üdvössége ugyanis abban áll, hogy az „isteni természet részeseivé” (2Pét 1,4) lesznek, megistenülnek (theopoiészis). A feltámadt Úr Krisztus által küldött Szentlélek hozza létre a hívőkben ezt a megistenülést. Ezért érvelhettek az egyházatyák a Szentlélek istenségének tagadói ellen azzal, hogy nem lehet teremtmény Ő, akinek jelenléte megistenít. Ambrus így ír erről: „Ki merné elválasztani a Szentlelket az Atyaistentől és Krisztustól; hiszen általa valószínűs meg az, hogy — Péter apostol szavai szerint — az isteni természetnek leszünk részeseivé.”³

³De Spiritu Sancto, 1, 6, 80.

Az első paradigma elemei nem tűnnek el, de nem esik rájuk a hangsúly. Az „Isten országa” kifejezés Pál és János írásaiban csak egyszer-kétszer fordul elő. Jézus földi életének példájáról és gazdag tanításáról, például példabeszédeiről, kevés szó esik. Pál szándékosan nem beszél ezekről, és János is csak néhány elemet ragad ki.

Jézus kereszthalála Pálnál, Jánosnál és a Zsidókhoz írt levélben mint a bűnöket eltörlő, egyetlen, tökéletes áldozat sokkal nagyobb hangsúlyt kap, mint az első paradigmában. Ez a halál azonban mindig Jézus feltámadásával kapcsolódik össze. Pál szerint Jézus „meghalt bűneinkért” (1Kor 15,3), de ha nem támadt volna fel, „még bűneinkben” vagyunk, és „nyomorultabbak vagyunk minden embernél” (1Kor 15,17.19). János az egy „felemeltetem” szóval fejezi ki a keresztfára való felemeltetést és a feltá-

madás által történő megdicsőülést (Jn 14,32). A Zsidókhöz írt levél szerint pedig Jézus „tulajdon vérével ment be a szentélybe” (9,12), ahol „az Isten trónjának jobbára ült” (12,2).

Az ókori egyházban az antiochiai teológusok inkább az első eredeti paradigma szerint gondolkodtak; az alexandriai teológusok pedig a második paradigmát követték.⁴ Ez nemcsak a görög világ vallási vágyainak felelt meg, hanem az egész nagy ázsiai vallásosság alapvető vágyának is.

A keleti egyház mind a mai napig ezt a második paradigmát követi. Tanúskodnak erről a keleti liturgia gyönyörű himnuszai és az ikonművészet csodái.

A harmadik paradigma

A nyugati egyházban az 5. században egy új paradigma jelent meg, amely egészen a II. Vatikáni zsinatig uralta a „latin” kereszténység felfogását. E paradigma megalkotója: Szent Ágoston. Az ő teológiájában az egész üdvtörténet Ádám és Krisztus körül forog. Ádám eredeti bűnével megrontotta az egész emberiséget: bűne és annak büntetése (rosszra hajló természet, halál) átszáll valamennyi utódjára. Isten azonban megkönyörült az emberen, és elküldte e világba saját egyszülött Fiát, aki kereszthalálával békét teremtett Isten és az emberek között. Jézus érdemeire való tekintettel Isten az emberek rosszra hajló akaratát kegyelmeivel bensőleg segíti, hogy képesek legyenek hinni, Isten parancsait követni, és így kiérdemelni a mennyei boldogságot.

Ebben az új paradigmában Krisztus megtestesülésére és kereszthalálára esik a hangsúly. Anzelm szerint Istenemberre van szükség, hogy helyettünk szenvedve helyreállíthassa az emberi bűn által Istenen ejtett végtelen sérelmet, és lerója a bűn tartozását.

Ebben a paradigmában az előzőek több fontos eleme háttérbe szorul. Kevés szó esik Isten országáról és annak építéséről; Jézus földi élete eseményeinek és tanításainak fontossága eltölpül a kereszthalál fontossága mellett; féltő, hogy az Atyaisten hajthatatlanul szigorú bíró képében jelenik meg, aki nem nyugszik, amíg ártatlan Fia halála által helyre nem áll az igazságosság rendje; a feltámadás szótériológiai, üdvhozó szerepe elhomályosul; a Szentlélekről mint megistenítő jelenlétről alig esik szó: a kegyelem szó elsősorban az ingyenes bűnbocsánatot és az emberi értelmet és akaratot természetfölöttien erősítő „teremtett” energiákat jelenti.

Ennek a paradigmának uralmát bizonyítja a nyugati egyház ikonográfiája, amelyben szinte kizárólag az isteni Gyermekek születését és Jézus szenvedését ábrázolták. Ugyanezt bizonyítják a katekizmusok, amelyek az Ádám-Krisztus viszonyra épülnek, és a bűnt meg a bűnbocsánatot helyezik középpontba. Megistenülésről alig esik szó. A teológiai tankönyvek hosszan tárgyalják, hogy Jézus szenvedése miként hoz megváltást; Jézus feltámadásáról pedig csak röviden esik szó, és akkor sem szótériológiai, hanem inkább apologetikai jelentőségét domborítják ki.

⁴Vö.: Ohlig, Karl-Heinz: *Fundamentalchristologie. Im Spannungsfeld von Christentum und Kultur*, München, 1986, 198-244.

A fenti magyarázatból világos, hogy ez a harmadik paradigma nem ideális. Régen sem volt az, ma pedig, amikor a szentírástudomány és a teológiatörténeti kutatás haladása megmutatta, hogy másra helyezik a hangsúlyt az újszövetségi iratok és a régebbi egyházatyák, még kevésbé tekinthetjük kielégítőnek. Nem is beszélve arról, hogy az eredeti bűn, a bűn és büntetés fogalma, az emberi tevékenység értékelése stb. napjainkban egészen új problémákat vet fel, amelyekre ez a paradigma nem ad kielégítő választ.

Az említett harmadik paradigmát a 16. századbeli reformátorok nem változtatták meg lényegesen, sőt még inkább kiélezték. Ennek egyik jele az, hogy a protestáns egyházakban húsvétvasárnapnál is fontosabb ünnepnek tekintik a nagypénteket, Jézus megváltó kereszthalálának emléknapját.

A negyedik paradigma

A 18-19. század protestáns liberális teológusai megkíséreltek egy új paradigmát teremteni, amelyet azonban mind a katolikus egyház, mind a reformátorokhoz hűséges protestáns egyházak visszautasítottak. E szerint a paradigma szerint Jézus csupán felülmúlhatatlan erkölcsstanító volt, aki életének példájával és szavaival megtanította az embereket arra, hogy az Isten Atya, és minden ember testvér. E teológusok szerint a megtestesülés, megváltás, feltámadás, Szentlélek-adományozás csupán mítosz, amelyet a modern ember már nem hihet. Századunk eseményei megmutatták, hogy a kereszténység ilyen reduktív magyarázatának nincs történelemformáló ereje. Az ember drámája sokkal mélyebb síkon zajlik, mint ahogy ezek a gondolkodók képzeltek.

Az ötödik paradigma

Századunk közepén jelent meg az ötödik paradigma: a II. Vatikáni zsinaté. Sajátossága, hogy szintetikus egyesíteni törekszik az előző paradigmákat. A legnagyobb rokonságot a második paradigmával mutatja. „Isten úgy határozott, hogy kinyilatkoztatja önmagát, és tudtunkra adja akaratának szent misztériumát, amelynek révén Jézus Krisztus, a megtestesült Ige által, a Szentlélekben az embereknek szabad útjuk van az Atyához, és az isteni természetben részesülnek” (*Dei Verbum* 2) — mondja a zsinat, visszhangozva a görög egyházatyákat. Jézus „egész jelenlétével és önkinyilatkoztatásával, szavaival és tetteivel, csodákkal és jelekkel, főleg pedig halálával és feltámadásával tökéletesen befejezi a kinyilatkoztatást” (DV 4). A pászka-misztérium szót a zsinat azért kedveli, mert a Szentírás által „átmenet”-nek értelmezett pászka szó (Kiv 12,11) egyszerre fejezi ki Jézus halálát és feltámadását. „Elhagyom a világot, és az Atyához megyek” — mondja Jézus (Jn 16,28). Ez azáltal történik, hogy Jézus a szeretet parancsát tökéletesen megvalósítva meghal, és — minthogy „a szeretet és annak alkotása (örökké) megmarad” (*Gaudium et spes* 39) — feltámasztja őt az Atyaisten a Szentlélek által.

E paradigma tehát erősen hangsúlyozza az Atyaisten mindent megelőző szeretetét, élénk tárja „Isten országának jelenlétéként”

(*Lumen gentium* 5) Jézus egész életét. Hangoztatja Jézus halálának döntő fontosságát: „Mint ártatlan Bárány, önként kiontott vérével kiérdemelte számunkra az életet, és Isten őbenne kibékített bennünket önmagával és egymás között”⁵, és halálát mindig egybekapcsolja üdvhozó feltámadásával: „Krisztus feltámadt, halálával legyőzte a halált, és étellel ajándékozott meg bennünket, hogy mint fiak a Fiúban, kiáltsuk a Lélekben: Abba, Atya!” (GS 22).

⁵*Gadium et spes* 22.
(A hivatalos magyar fordítás itt téves.)

A 20. században, két világháború borzalmai után Jézus halálát hirdetni kell, de e halál értelmét a mai ember — a harmadik paradigmától eltérően — nem annyira a bűnökért való engesztelésben, mint inkább a szenvedő emberiséggel való isteni szolidaritásban vállalásában látja. Szenvédéseinkben velünk van Jézus, de ez a Jézus egyben a feltámadt Úr, aki isteni életét már most megosztja velünk, és a Szentlelket szívünkbe öntve belevon a mindenséget egyesítő szeretetének művébe...

Az az egyházi művészet, zene, hitoktatás, teológia-oktatás felel meg korunk és az egyház kívánalmainak, amely felfogja és követi ezt az új, minden eddiginél teljesebb paradigmát. „Imádkozik és dolgozik az egyház” — imádkozunk és dolgozunk mindnyájan —, „hogy az egész világ legyen az Atyaisten népévé, az Úr Krisztus testévé és a Szentlélek templomává” (LG 17), most és mindörökké.

A VIGILIA könyvújdonságai:

EGYHÁZI MEGNYILATKOZÁSOK A MÉDIÁRÓL	250,— Ft
SÍK SÁNDOR: A SZERETET PEDAGÓGIÁJA <i>A maig népszerű piarista papköltő válogatott pedagógiai írásai</i>	480,— Ft
JONI EARECKSON TADA: ÉLET ÉS HALÁL DILEMMÁJA <i>A hazánkban is népszerű „Joni” legújabb könyve az eutanáziáról</i>	340,— Ft
THEODOR SCHNEIDER: A DOGMATIKA KÉZIKÖNYVE I. KÖTET <i>(A teljes dogmatika korszerű áttekintése)</i>	1560,— Ft
WALTER KASPER: JÉZUS A KRISZTUS <i>(Kasper a mai szellemi áramlatokba állítja be Krisztus misztériumát)</i>	640,— Ft
HENRI DE LUBAC: ISTEN ÚTJAIN <i>(Az istenhit és az ateizmus szembesítése)</i>	240,— Ft
JOSEF PIEPER: A NÉGY SARKALATOS ERÉNY <i>(Az okosság, igazságosság, mértékletesség, lelki erő)</i>	395,— Ft
ROGER TESTVÉR: TAIZÉ FORRÁSAI	270,— Ft
ANTON GOTS: ISTEN AZ ORVOSOM (2. kiadás) <i>A kegyelem gyógyító hatása a betegségben.</i>	176,— Ft